

‘Die moorderij op groote schaal’ Stijn Streuvels’ dagboek *In Oorlogstijd*

Marcel De Smedt, KU Leuven, lid van de KANTL

Samenvatting

Van maart 1915 tot februari 1916 verschenen bij Veen in Amsterdam zes deeltjes van het oorlogsdagboek *In Oorlogstijd*. Ze omspannen de periode augustus (in feite: 29-30 juli) tot december 1914.

Streuvels wil in zijn dagboek een ooggetuigeverslag geven over wat zich rondom hem, in Ingooigem maar ook daarbuiten, voordoet en geeft allerlei beschouwingen over de oorlog als historische gebeurtenis, over de zinloosheid ervan, over vaderlandsliefde en opgeklopte heldenmoed, over de lauwe houding van de nieuwe paus Benedictus XV, etc. En hij weet een onderscheid te maken tussen de Duitsers als overweldigers van zijn land en de individuele Duitser.

Bij de publicatie van fragmenten uit het dagboek in februari 1915, en vervolgens van het volledige dagboek van 1914 in de Veen-uitgave, kwamen er in de pers heel wat reacties los, positieve en (vooral) negatieve. Met name de beschrijving van de inkwartiering van Duitse officieren in het Lijsternest, en Streuvels’ houding tegenover overheden, vaderlandsliefde en heldenmoed deden een storm van verontwaardiging opsteken.

Abstract

From March 1915 till February 1916, six rather small volumes of Streuvels’ war journal *In Oorlogstijd* [*In war time*] were published by Veen in Amsterdam. They deal with the period from August (in fact July 29-30) till December 1914.

In his journal, Streuvels wants to give an eye-witness account on what happens in his neighbourhood; he comments on the war as a historical event, on the absurdity of it, on patriotism and exaggerated heroism, on the half-hearted attitude of pope Benedict XV, etc. And he clearly makes a distinction between the Germans as occupiers of his country on the one hand, and the individual German on the other.

At the publication of fragments of the journal in February 1915, and next of the complete journal of 1914 in the Veen-edition, a lot of reactions followed in the press, both positive and (mainly) negative. Especially the account of the accommodation of German officers in the ‘Lijsternest’ [thrush nest], Streuvels’ house, and Streuvels’ attitude against authorities, patriotism and heroism provoked a storm of indignation.

E-mail

Marcel.DeSmedt@
arts.kuleuven.be

1. HET OORLOGSDAGBOEK UIT 1914

Van maart 1915 tot februari 1916 verschenen bij Veen in Amsterdam zes deeltjes van het dagboek *In Oorlogstijd* dat Streuvels tijdens de Eerste Wereldoorlog heeft bijgehouden.¹ Ze omspannen de periode augustus (in feite: 29-30 juli) tot december 1914. De auteur hield ook in de latere oorlogsjaren zijn dagboek bij, doch dat gedeelte is tijdens de oorlog – en ook later tijdens Streuvels' leven – niet meer verschenen. Luc Schepens publiceerde het volledige dagboek in 1979. Ik zal mij in deze bijdrage in hoofdzaak beperken tot het dagboekgedeelte dat Streuvels zelf redigeerde, dus de aantekeningen uit 1914, met op 't eind een kleine uitstap naar 1915.

Het was naar eigen zeggen niet Streuvels' bedoeling 'een boek over den oorlog te schrijven' of zich in te laten met de grote oorlogsgebeurtenissen – 'die moorderij op groote schaal'. Hij wil een ooggetuigeverslag geven over wat zich rondom hem, in Ingooigem maar ook daarbuiten, voordoet. Zo heet het in de 'Inleiding':

Hetgeen hier volgt is het eenvoudig relaas van 't geen ik dag na dag, levendeversch heb opgeschreven, al naarmate het gebeurde in mijn onmiddellijke omgeving. De tijden waren zoo rijk aan ondervindingen van allen aard, dat ik het wel de moeite waard achtte de dingen bij te houden voor me zelf eerst en ook voor mijn medemenschen. (...) (aug., p. V-VI)

En in de 'Verantwoording' herhaalt hij zijn doelstelling:

Hierin heb ik, voor mezelf vooral, met alle nauwkeurigheid en onbevangen als een middeleeuwsche kroniekschrijver die, in gedwongen werkeloosheid zijn tijd wil benuttigen, de feiten aangeteekend die ik in mijne omgeving heb zien gebeuren. (aug., p. VII)

Zoals gezegd start het dagboek op '29-30 Juli 1914', dagen waarop Streuvels nog vast van plan is met zijn vriend de schilder Emmanuel Viérin naar Vere op het eiland Walcheren te trekken om er de maanden augustus en september door te brengen. Een paar dagen later staan al volop in het teken van het oorlogsdiscours: 'Er heerscht eene blijde opwinding in de gemoederen – de

---

¹ Het eerste deeltje (augustus 1914) verscheen ten laatste op 12 maart 1915, september op 23 maart, oktober op 20 april, november op 7 mei 1915, en december 1 en 2 pas op 14 februari 1916. (Schepens, 1979, p. 6). De citaten uit het dagboek in deze bijdrage komen uit deze Veen-uitgave van 1915-1916.

heldhaftigheid wordt wakker en ook 't vertrouwen in de toekomst.' (2 augustus)
Op 3 augustus is Streuvels in Kortrijk: 'Veel volk op de markt, hevige gesprekken; de beurs is gesloten. Algemeene verontwaardiging over 't brutale optreden van Duitschland.'

Op 5 augustus wil Streuvels met de trein naar Gent voor de maandelijks vergadering van de Koninklijke Vlaamse Academie. Er zijn geen treinen naar Gent en hij besluit dan maar met de tram naar Kortrijk te gaan. Hij ziet er voor het eerst 'het nationaal gevoel bij het volk wakker worden'. Maar hij relativiseert: veel geesten zijn op hol, 'om kalm te redeneeren heeft niemand tijd of lust – we leven in de vervoering – die misschien gauw zal vallen?!'

De volgende dagen gaat Streuvels telkens weer naar Kortrijk. Hij wil namelijk 'weten wat er gebeurt'. Immers, 'op den buiten ontbreekt het verband tusschen 't geen ons omgeeft en 't geen er op de wereld gebeurt.' (7 aug.) De drang om het verloop van de gebeurtenissen van nabij te volgen leidt er zelfs toe dat Streuvels probeert een toelating te krijgen 'om de krijgsverrichtingen in de nabijheid te volgen', als een soort oorlogscorrespondent dus. Daartoe gaat hij op 11 augustus naar Brugge – zonder resultaat weliswaar. De volgende dag reist hij met Viérin richting Brussel: 'Wij zullen het voorloopig maar wagen zonder officieele toelating en zoo ver zien te komen als 't maar mogelijk is.' Ze geraken tot Tienen.

's Anderendaags – 13 augustus – trekt Streuvels naar Antwerpen om zijn aanvraag om bij de krijgsverrichtingen toegelaten te worden, te hernieuwen. 's Avonds is hij in Brugge waar hij de eerste Duitse krijgsgevangenen ziet. Het Duitse uniform valt hem op: het komt hem voor 'als iets heel vreemds, iets barbaarsch en speciaal uitgevonden en aangepast om te oorlogen.'

Op 14 augustus rijdt hij met de trein richting Landen:

't Is een vreemde gewaarwording, zich over te geven aan een trein die misschien 't vuur inloopt en niet zal terugkeeren! Men denkt aan eene hinderlaag ginder in 't onbekende; 't is eene mengeling van angst met 't kriebelende gevoel om iets ongewoons te beleven – de aantrekkelijkheid om op 't randje af, zich te wagen waar men de dood in 't gelaat zien zal... Maar we zien niets!!!

Terugkerend via Leuven ziet hij er de eerste gekwetsten:

Men leidt of draagt hen voorzichtig op en af den trein; zij worden behandeld als iets heiligs, de mannen die hun aandeel kregen in den

slag en er toch levend weer uitkwamen. Hun wezen ziet bleek als een meisje, hun uniform hangt open, achteloos en hun ledematen slepen – zij zijn zonder verweer en hunne oogen hebben den dood gezien!

Het is merkwaardig hoe Streuvels vanaf de eerste oorlogsdagen, in de eerste helft van augustus 1914, zoveel mogelijk rondtrekt om informatie over de oorlog te verzamelen. Wanneer hij op de hoogdag van 15 augustus thuis blijft voelt hij zich ‘als een beer in zijn hok’; ’s anderendaags geeft hij allerlei beschouwingen over de speling van het lot dat nu bepaalt dat Duitsland onze vijand is, en dat Frankrijk en Engeland nu onze vrienden zijn en onze sympathie moeten hebben. Nochtans dacht men er voorheen wel anders over:

Van Frankrijk kwam het verderf – de overbeschaving, de rotheid van het hogere bestuur, de goddeloosheid en al de ondeugden van een ras dat uitgeleefd en welhaast vergaan moet. De Engelschen had men ons afgebeeld met hun egoïsme, hunne verwaandheid, vol bedriegelijke streken en sluwheid en sedert den boerenoorlog vooral, werd het heele ras verfoeid als onderdrukkers en overweldigers van alles wat minder sterk was dan zij zelf... (16 aug.)

Op 19 september zal Streuvels trouwens nog eens uitvoerig op dit thema terugkeren en noteert hij:

Waar het eigenbelang twee partijen samenbrengt, moet men van weerskanten alles wat die twee partijen vroeger gescheiden heeft of wat ze malkander misdaan hebben, vergeten worden [sic]. (...) gelijk de straatwifjen die, als ze samen koffie drinken, niet willen geweten hebben dat ze ooit malkaar scholden.

Streuvels ontwaart een nieuwe nationale deugd: de vaderlandsliefde, ‘vroeger iets dat ons officieel werd opgelegd’; ‘de “Ame Belge” is eene wezenlijkheid geworden!’ zegt hij op 16 augustus. Maar ‘in de begeestering gaan de hoofden op hol en voor velen is al ’t geen vroeger ons belang gaande miek, zonder waarde verklaard en er bestaat alleen nog het idealisme der abstracte burgerlijke deugden.’ Doch Streuvels waarschuwt ‘dat deugd en heldenmoed soms zeer slecht beloond worden hier op de wereld!’ (16 aug.)

Wanneer enkele dagen later berichten komen over een mogelijke komst van het Duitse leger en er reëel gevaar dreigt, is de ‘begeestering’ echter snel verdwenen. In Kortrijk ziet Streuvels het uitzicht van de stad veranderen, en ‘zij die verleden week nog blaakten vol heldenmoed, zien nu ernstig en

schijnen verlegen met hun uniform.’ (20 augustus) Streuvels heeft het trouwens niet zo begrepen op heldenmoed. Immers:

Ik krijg al meer de overtuiging dat heldenmoed best voor den dag komt in uniform en voor het “voetlicht”. Als men zich door een menigte toeschouwers omringd voelt, die de daad op haar waarde zullen schatten, waagt men zich koelbloedig in ’t gevaar; waar men alleen staat en aan zichzelf overgeleverd, blijft er niets dan: de vrees voor het vel! (31 aug.)

Streuvels doet deze uitspraak nadat hij van ‘een voornaam ingezetene’ op ’t dorp te horen kreeg dat de man de Duitsers liefst zo ver mogelijk in Frankrijk zag trekken teneinde hier gespaard te blijven. Streuvels vindt dit getuigen van ‘onberedeneerd egoïsme’. (31 aug.)

De heldenmoed en de heldendaden van de soldaten hebben volgens Streuvels een gevaarlijke keerzijde. Men hoort nu niets dan ‘dapperheid prijzen en moed – doodschietsen ten koste van zijn eigen leven is de opperste deugd!’ Maar wie zal er na de oorlog deze jongens ‘weer onder de pasmaat brengen der burgerlijke moraal – waar ’t als een schelmstuk aanzien wordt, in ’t geniep een haas neer te schieten!’ (4 sept.)

Streuvels heeft trouwens medelijden met de soldaten:

Hoe moeten ze dromen ’s nachts, die jongens, dat ze weer thuis in hun normaal leven zijn teruggekeerd en hoe moeten ze pijnlijk getroffen worden door de werkelijkheid, bij ’t ontwaken! (27 sept.)

Elders zegt hij dat hij de indruk heeft dat ‘heldenmoed en vaderlandsliefde uitvindzels zijn om van de menschen iets gedaan te krijgen dat ze uit hun eigen natuur niet zouden doen.’ En hij heeft zijn bedenkingen bij het sneuvelen voor ‘Dieu et Patrie’:

Ik kan me wel de mentaliteit voorstellen van veel soldaten op het slagveld en ben overtuigd dat het alles behalve verhevene gevoelens zijn die zij ondervinden op dat uiterste oogenblik. (11 okt.)

Streuvels neemt tegenover de oorlog wel eens een eerder ambivalente houding aan. Oorlog is natuurlijk ‘moord op groote schaal’ (19 aug.), en hij heeft ‘’t gevoel der verontwaardiging en den wrok omdat den... Vaderlandschen bodem beweldigd is!’ (22 aug.) Herhaaldelijk spreekt hij zich uit tegen de oorlog en klaagt hij het absurde ervan aan. Maar er zijn volgens Streuvels ook enige positieve kanten aan de oorlogssituatie: de dingen zijn nu ‘in hunne

elementaire verhouding hersteld' zegt hij, 'wij zijn verlost van ondergeschikte dingen die een overwegend belang en eene valsche waarde gekregen hadden in de samenleving'. (30 aug.) De oorlog is 'een tijd van inkeer, meditatie en boetvaardigheid, – heel geschikt om veel grondwaarheden te laten bovenkomen, waarvoor wij in 't jachtig leven geen tijd hadden na te denken!' heet het op 16 oktober.

Zelf probeert Streuvels zo kalm mogelijk te blijven, bijvoorbeeld op zgn. 'Vliegende maandag' (24 augustus) wanneer de massahysterie toeslaat omwille van het valse bericht dat alle mannen van 18 tot 50 jaar opgepakt worden om mee te gaan vechten met de Duitsers. 's Anderendaags wordt duidelijk welke taferelen er zich zoal afgespeeld hebben, velen hebben zich in de bossen verscholen en Streuvels vindt het spijtig er 'onder de tronken' niet bij geweest te zijn, want 'daar moet iets te vernemen geweest zijn!' Op grote gemeenten

waar er geen kwestie was van vluchten, heeft men zich bij benden in de beek gaan verduiken en lisch en riet over 't hoofd getrokken! In beirputten, onder mest, houtmijten en stroo; de duikers² en waterleiding³ zaten opgepropt zoodat er geen enkele meer bij kon. In de fabriekschouwen zaten menschen de een boven de anderen, en, – o wonder! – op rang en stand werd geen acht meer gegeven; heeren en bazen betwistten te vergeefs eene goede schuilplaats met hun eigen werkvolk. (25 aug.)

'Daar moet iets te vernemen geweest zijn!' Streuvels wou er bij zijn! Hij trekt er verder op uit, met de fiets naar Kortrijk, ook al is het 'op doodsgevaar verboden (...) zich per fiets langs de baan te begeven!' In Kortrijk kan hij zich de dagbladen aanschaffen, althans die 'die er te krijgen zijn'. (26 aug.)

Met een paar makkers fietst hij op 3 september naar Doornik:

Terwijl we buiten zitten aan een café op de markt, gaat een Duitse officier voorbij. – opgeblazen in zijn bleekblauw pakje, met een dikken spekhals, gepommadeerd, kijkt hij op door zijn monocle als de misprijzende verwaandheid zelf; hij draagt zijn sabel alsof 't eene paaschkeers was en stapt met eene aanmatiging alsof hij over de markt liep in eene

---

² duikers: kokers onder een weg.

³ waterleiding: buizen van de waterleiding.

Duitsche stad. Ik begrijp goed dat zulk een figuur, bij een Franschman b.v. een diepen haat verwekt (...).

Rustig thuisblijven kan Streuvels niet. Hij wil weten en zien wat er gebeurt. Zelfs wanneer het gevaarlijk wordt kan hij niet stilzitten. Wanneer op 10 september obussen en kanonballen rond het Lijsternest vliegen en vrouw en kinderen hem aanmanen mee in de kelder te blijven, vindt hij het 'te dwaas om hier in den kelder te zitten waar men niet zien kan 't geen buiten omgaat' en gaat hij buiten kijken naar het schouwspel van obussen die strepen door de lucht trekken.

Op 3 oktober (zijn verjaardag) fietst Streuvels nogmaals met drie makkers naar Doornik. Op een hof in Spiere ontmoeten ze vluchtelingen uit Haacht. De vader van een groot huisgezin vertelt zijn verhaal:

Zijn twee oudste zonen zijn in't leger; de drie andere hebben de Duitschers aan elkaar gebonden en meegenomen; het peerd en drie koeien hebben zij in een put gestopt en met aarde bedekt zoodat de beesten alleen met den kop uitsteken – dan hebben zij erop geschoten. De hofstede werd platgebrand met alles wat erin was en dan zijn de bewoners met de kleine kinders 't veld opgejaagd, hebben acht dagen gedompeld⁴ tot zij in Gent aangekomen zijn, vandaar op Kortrijk werden gestuurd om eindelijk hier aan te komen.

Streuvels schrikt er met andere woorden in zijn dagboek niet voor terug gruwelen door Duitsers begaan te beschrijven.

Twee dagen later (5 oktober) is hij in Kortrijk waar hij van een vriend verneemt hoe gevaarlijk de werkelijke toestand is. 's Avonds wordt in de huiselijke kring besloten dat vrouw en kinderen uit veiligheidsoverwegingen 's anderendaags naar Brugge zullen vertrekken waar ze voorlopig door Streuvels' broer en zuster kunnen worden opgevangen. Vandaar zullen ze uiteindelijk in Amsterdam bij Streuvels' uitgever Veen onderdak vinden. Vanaf 6 oktober zit Streuvels voor ettelijke maanden alleen op het Lijsternest waar hij, vooral 's avonds, weemoedig wordt om het gemis van vrouw en kinderen.

Het is merkwaardig dat hij bij alle gevaar nog altijd spijt heeft de krijgsverrichtingen niet te kunnen volgen:

---

⁴ gedompeld: gedood, gezworven.

Wat moet er nu gebeuren en hoe moet het er nu uitzien op dat slagveld waar men acht dagen gevochten heeft?! Als ik daar eens bij kon geraken! Is 't niet lastig te weten dat op korten afstand de verschrikking te zien is – dingen die men zijn leven lang niet zien kan! – en dat men stil thuis moet blijven! (29 okt.)

Dat Streuvels de oorlogstijd ervaart als een spannende tijd, een tijd waarin er iets te beleven valt, brengt hem trouwens tot merkwaardige uitspraken die hem bij publicatie niet in dank worden afgenomen. De novemberaflevering 1914 begint met de volgende zinsnedes:

Is het geen heerlijke tijd alswanneer de minste gebeurtenis van het dagelijksche leven, belangrijk genoeg is en waarde genoeg oplevert om aangeteekend te worden! Zoodat iedere gewone burger of landman – late varen⁵ dezen die den strijd meemaken! – met goed gevolg een lezenswaardig gedenkboek zou kunnen schrijven! Rampen en ellende en de vreeselijke vernieling zelfs wordt iets grandioos waarbij men huivert, niet van vrees maar van eene verrukkelijke aandoening die geen mensch te voren kende of ondervonden had.

We moeten echter Streuvels' woorden goed begrijpen en in de juiste context zien. Streuvels vindt de oorlog natuurlijk niet 'heerlijk' in de betekenis die wij vandaag aan de term geven:

Als we spreken van de heerlijkheid en de grootschheid van dees oorlogstijden, is het om het besef te wekken van 't gewichtige der gebeurtenissen waarvan dees dagen vol zijn, zoodat men ze meer dan historisch zou mogen noemen. (31 dec.)

We beleven een tijd van uitersten, waarbij alle middelmaat weg is. Grandioze edelmoedigheid aan de ene kant, egoïsme en haat aan de andere zijde. Liefde en haat, 't eene zoo hevig als 't andere.'

Verontwaardiging over de overweldiging door de Duitsers en de gruwelen door de Duitsers aangericht neemt niet weg dat Streuvels medelijden kan hebben met de arme jonge Duitse soldaat die terugkeert uit Kortrijk en wiens kameraden allen dood zijn:

Hij en zijn paard zijn om 't even⁶ afgemat en nu moet hij door den nacht, over eene vreemde streek, uren ver, den weg zoeken. Ik durf

---

⁵ late varen: om niet te spreken van.

⁶ om 't even: gelijkelijk, evenzeer.

hem het voorstel niet doen hier te blijven vernachten, maar stel hem gerust met te zeggen: dat hem nergens eenig kwaad zal geschieden. Hij vertrekt op zijn hinkend peerd en herhaalt nog in vertwijfeling: Kameraden all Tod! Hij is een heel tengere jongen, ten hoogste 19 jaar oud! (22 aug.)

En wanneer hem op 10 oktober een Duitse soldaat wiens patrouille werd aangevallen en die is kunnen ontsnappen, de weg naar Zwevegem vraagt, wijst Streuvels hem de richting. De jongen ziet er 'ontsteld en angstig uit', en ofschoon hij een 'vreemde krijger' is, kan Streuvels hem 'geen kwaad toewensen' en hoopt hij 'dat hij behouden zijne makkers mocht terugvinden.'

Op 14-15 november worden er enkele Duitse officieren ingekwartierd op het Lijsternest. Streuvels vindt hen sympatiek:

Onder 't gesprek merk ik dat het uiterst voorname en vooral sympathieke menschen zijn die ik voorhanden heb; bij geen enkele is er iets van de morgue⁷ of het verwaande dat het uitzicht van veel militaire overheden zoo onverdragelijk maakt.

Aan geen enkel woord of gebaar kan men merken dat zij eischen 't geen zij genieten of dat het den gastheer opgelegd is hen goed te ontvangen, integendeel, zij toonen zich voorkomend en dankelijk⁸ bij al 't geen zij gebruiken. (14 nov.)

Op uitnodiging van de kapitein zit Streuvels met hen aan tafel, discussieert met hen over reizen en literatuur; de mannen maken muziek, 'er wordt gerookt, gepraat, piano gespeeld, gelezen, tot laat in den avond.'

Het ontlokt Streuvels de bedenking:

Voor den eersten keer dat ik Duitse soldaten in huis heb, mag ik mij niet beklagen, ik had mij aan slechter verwacht en vind mij inderdaad in hun voordeel bedrogen. (14 nov.)

Streuvels realiseert zich dat het 'vijanden van 't vaderland' zijn, die hier ongevraagd zijn gekomen, 'eten en slaping geëischt' hebben, doch

bij de eerste ontmoeting ontstaat er iets als vriendschap. We hebben elkaar bij 't afscheid geluk en goede kans gewenscht, met de belofte

---

⁷ morgue: trots, hoogmoed.

⁸ dankelijk: dankbaar.

elkaar weer te zien. Wij hebben aan malkaar niets vijandelijks ontdekt en er is geen gevoel van afkeer ontstaan of van verachting. (15 nov.)

Medelijden met een arme Duitse soldaat, behulpzaamheid en vriendelijkheid tegenover individuele Duitsers die tenslotte ook niet gevraagd hebben ver van huis ten strijde te moeten trekken. Zinsnedes en passages die uit hun context worden gehaald, zullen bij publicatie van het dagboek trouwens de nodige beroering teweegbrengen. Waarbij wordt vergeten dat er in het dagboek ettelijke passages staan waarin Streuvels ook baldadigheden door Duitsers begaan beschrijft, en zijn verontwaardiging over de Duitse inval uitspreekt. Er was trouwens veel moed nodig om deze in volle oorlogstijd te publiceren. Zo bijvoorbeeld over Keizer Frans-Jozef: ‘Nu spant hij zich aan een onrechtvaardige zaak die heel Europa in ’t vuur en rampen brengt!’ (6 sept.); of: ‘Er is over de heele wereld, (...), te weinig verontwaardiging opgegaan om ’t geen men door kracht van geweld heeft durven te doen’ (19 sept.); of nog: met zijn brief heeft de nieuwe paus Benedictus XV de kans verkeken het woord ‘onrecht’ uit te spreken ‘en zijn vloek [te] hechten aan de daders van dat onrecht!’⁹ (21 sept.) En we wezen reeds op het verhaal van de vader van een groot gezin uit Haacht.

Op 30 november ontmoet Streuvels in Kortrijk toevallig zijn vriend de schilder Emmanuel Viérin, die in Walcheren verblijft, maar even naar Kortrijk is overgekomen. Viérin kan Streuvels overhalen mee de grens over te trekken zodat hij – Streuvels – de gelegenheid heeft in Amsterdam bij Veen vrouw en kinderen te bezoeken. Het grootste gedeelte van de decemberaflevering van het dagboek, die pas in februari 1916 verschijnt, is gewijd aan deze reis.¹⁰

---

⁹ Streuvels vindt op 21 september 1914 de herderlijke brief van de nieuwe paus Benedictus XV ‘eene echte teleurstelling, eene ontgoocheling’; verderop heet het: ‘Waar er openlijke wandaad gepleegd wordt van een volk tegenover een ander volk, – waar men de wetten van het volkenrecht verloochent, en de daders het zelf bekennen onrecht te hebben gepleegd uit noodzakelijkheid des middels, heeft de Paus eene schoone kans verkeken om zich aan te stellen als de opperste arbiter, de eenige zedelijke macht die pal staat als alles wankelt en die durft zijne stem laten weerklinken over de wereld zoodat de menschen de ijzing voelen van iets bovenaardsch. Wat is dan eigenlijk die zedelijke macht die uitgaat van Rome, waarover men het altijd heeft als over iets wonders? En waar is nu de toevlucht der verongelijkte katholieken die zelfs bij hun opperherder geen gehoor krijgen omdat er katholieken van een ander land door zouden gestoord worden?’

¹⁰ Dit gedeelte is ook verschenen als: Streuvels, S. (1915). ‘De grens over.’ *Elsevier’s Geïllustreerd Maandschrift*, 25/2: 284-297.

Op 2 december vertrekt hij samen met Viérin, de thuiswacht overlatend aan het werkmeisje en haar broer. Het wordt een reis met heel wat moeilijkheden en oponthoud. Vanaf Middelburg reist Streuvels alleen verder. Pas op 5 december 's avonds komt hij ter bestemming.

In Amsterdam beseft Streuvels welke inspanningen Holland 'in een spontaan gebaar van hulpvaardigheid, voor ons arme landgenooten heeft gedaan toen het door die zee van ellende werd overstroomd.' (7 dec.) Uit de dagbladen leert hij 'de algemeene verontwaardiging om het brutale optreden van Duitschland tegenover België.' (7 dec.) Streuvels beseft er ook hoe groot het misverstand is tussen de Belgen die gevlucht zijn en deze die in het land bleven:

dezen die gebleven zijn worden verdacht om te weinig vijandschap te toonen tegenover den overweldiger; en dezen die gevlucht zijn, scheldt men voor lafhartigaards omdat zij aan eene ongegronde vrees hebben toegegeven en uit gemakzucht verkozen in veiligheid hun kommerloos leventje voort te zetten en hunne landgenooten aan hun lot over te laten. (8 dec.)

Lang wil Streuvels niet in Amsterdam blijven. Hij vermoedt dat er aan 't front wat te gebeuren staat, en hij wil terug naar huis; hij krijgt 'de jacht in 't lijf' en wil 'erbij zijn'. (14 december) Op 15 december komt hij weer thuis. Op vraag van Veen zal hij zijn aantekeningen over de oorlog aan de uitgever bezorgen als wederdienst voor wat hij 'zoo bereidwillig en edelmoedig voor mijne gevluchte huisgenooten gedaan heeft'. (18 dec.)

Alleen in zijn woning mijmert Streuvels over de dwaasheid van heldenmoed (bij de dood is het 'ook met den heldenmoed gedaan' – 21 dec.) en over de zinloosheid van de oorlog:

die millioenen menschen die zich vijanden noemen niets anders dan omdat zij tegenover elkaar liggen en die toch van weerkanten niet anders vragen dan ongestoord elk weer naar zijn woonsteê te mogen trekken. (24 dec.)

Een paar krachtlijnen komen met andere woorden duidelijk naar voor in dit dagboek: vooreerst Streuvels' nieuwsgierigheid, hij wil weten wat er omgaat, soms op het gevaar af. En vooral is er zijn houding tegenover opgeklopte heldenmoed en gecreëerd vijandbeeld. De meeste soldaten van beide kanten vragen ook niets liever dan zo snel mogelijk naar huis te kunnen terugkeren.

2. REACTIES OP STREUVELS' OORLOGSDAGBOEK¹¹

Lang vóór de decemeraflevering over 1914 in februari 1916 van de pers kwam, waren er heel wat reacties op de publicatie van de vorige afleveringen en van fragmenten eruit verschenen.

Reeds in februari 1915 verschijnen bijna gelijktijdig fragmenten van Streuvels' oorlogsdagboek in twee kranten, in de Amsterdamse *De Vlaamsche Stem* en in de Gentse *De Vlaamsche Post*.

De Vlaamsche Stem met hoofdredacteur Albéric Deswarte was het orgaan van naar Nederland uitgeweken Vlamingen; de krant werd op 1 februari 1915 opgericht te Bussum (Nederland) en verscheen tot februari 1916. In nr.21 van 21 februari 1915 verschijnen onder de titel 'De Vliegende Maandag' de fragmenten van 24, 25 en 26 augustus 1914 uit Streuvels' dagboek. Ze handelen zoals gezegd over de paniek bij de bevolking bij een loos bericht dat alle mannen van 18 tot 50 jaar zouden worden opgepakt om met de Duitsers te gaan vechten.

De gepubliceerde fragmenten worden, zonder vermelding van datum waarop ze slaan, onder de titel 'Panik in Flandern' gedeeltelijk overgenomen in de Berlijnse *Vossische Zeitung* van 26 februari, waarbij vooral de intro in Vlaanderen en Nederland kwaad bloed gezet heeft. Zo luidt het o.m.:

Stijn Streuvels, der bekannte flämische Schriftsteller, beginnt soeben ein Kriegstagebuch zu veröffentlichen. Er gehörte zu den wenigen, die von Anfang an aus ihren deutschfreundlichen Gesinnungen kein Hehl machten, und hat mit den durch sein Dorf Avelghem [sic] ziehenden deutschen Offizieren freundschaftlichen Umgang gepflogen.

De krant *De Vlaamsche Post*, die van 21 februari 1915 tot 5 mei 1916 in Gent verschijnt, en waarvan Leo Picard aanvankelijk hoofdredacteur was, publiceert van 21 tot 27 februari in zeven opeenvolgende afleveringen Streuvels' dagboek van 1, 14 en 15 november 1914. Streuvels zou de fragmenten aan de 'activistische' krant bezorgen als een 'losprijs', of althans een 'goodwill' om een Duitse vergunning te krijgen om in februari 1915 vrouw en kinderen uit Amsterdam, waar ze bij uitgever Veen verbleven, terug te halen.

---

¹¹ Een meer gedetailleerde en uitvoerige bespreking van de reacties op Streuvels' oorlogsdagboek is opgenomen in: De Smedt, M. (2014). 'De receptie van Streuvels' dagboek *In oorlogstijd*' (cfr. Literatuurlijst).

Het is met name de beschrijving van de gebeurtenissen van 14 en 15 november, waar Streuvels het heeft over de inkwartiering van Duitse officieren in het Lijsternest, die een storm van verontwaardiging heeft doen opsteken. Op 18 maart 1915 publiceert de *Vossische Zeitung* (gedeeltelijk) het fragment van 14 november plus een kort uittreksel uit dat van de 15de onder de titel ‘Einquartierung’. Ook andere Duitse kranten nemen fragmenten van Streuvels’ dagboek graag over.¹²

Vanaf begin maart 1915 beginnen de dagboek aantekeningen per maand te verschijnen in de Veen-uitgave. Aanvankelijk zijn er nog neutrale of eerder positieve artikels die zich meestal baseren op de Veen-uitgave van het eerste deel. Maar weldra breekt een ware polemiek uit rond het oorlogsdagboek, en dan vooral rond de aantekeningen over 14-15 november 1914.

Antwerpenaar en correspondent van de Amsterdamse *Telegraaf* August Monet schrijft op 16 maart 1915 in de Nederlandse krant een artikel onder de titel ‘Stijn Streuvels als patriot’ en ziet het dagboek als ‘één doorlopende poging om de gratie van den Duitscher te winnen’.

In het Franstalige blad *l’Echo Belge* dat ook al in Amsterdam verschijnt, publiceert de Franstalige Antwerpse schrijfster Marie Gevers een stuk onder de hoofding ‘Une trahison’, gedateerd ‘Domburg, 20 mars 1915’. Ze vertaalt er het fameuze citaat van 15 november waarin Streuvels’ bedenkingen na het vertrek van de Duitse officieren, en laakt o.m. zijn ‘Bonheur et bonne chance’-wens aan hun adres.

In een schrijven van 5 april 1915 reageert Streuvels. Hij verwijt Marie Gevers – ‘nooit van gehoord!’ – te lijden aan de ziekte ‘hystero-patriotie’, een ziekte die net als de zeeziekte ophoudt zo gauw je weer aan wal komt, zo gauw er voor de veiligheid in ’t vaderland niets meer te vrezen is, en hij beklagt er zich over dat haar vaderlandse ijver zich ertoe beperkt om vanuit het veilige Domburg ‘uw stam- en landgenoten voor de hele wereld aan te klagen.’ (Schepens, 1979, p. 446-448)

De in De Panne (en dus in onbezet gebied) verschijnende *De Belgische Standaard* van 16-17 april publiceert een bijdrage van Marie Belpaire onder de titel ‘Het Stijn Streuvels-incident’. Schrijfster wil niet de term ‘verraad’ in

---

¹² Zo citeert de *Frankfurter Zeitung* van 21 maart 1915 in een bijdrage getiteld ‘Stijn Streuvels Kriegstagebuch’ passages van 1, 14 en 15 november op basis van de ‘Auszüge’ in *De Vlaamsche Post*.

de mond nemen, zoals ‘sommige opgewonden bladen’ doen, maar heeft het wel over ‘lompheid’ vanwege Streuvels in zijn dagboek, terwijl onze soldaten ‘de akeligste gevaren trotseeren’.

Ondertussen was op 11 april 1915 in *De Vlaamsche Post* een artikel pro Streuvels verschenen onder de titel ‘Voor Stijn Streuvels’. Het artikel citeert uit een bijdrage van Cornelis Veth in *De Telegraaf*, respectievelijk uit een bijdrage van Frans Coenen in *De Amsterdammer*. Ook *De Tijd* van 29 april is vrij positief over het dagboek. Wel vindt de krant wat Streuvels schrijft over de standpunten van paus en bisschop ‘kinderpraat van een boozen jongen’,¹³ wat niet wegneemt dat het dagboek ‘het lezen overwaard’ is, de auteur ‘stemmingen uitbeeldt’ in een ‘teere, rijke, klankvolle, pakkende taal’ en ‘wat België overkwam, over het algemeen goed beoordeelt.’

In de maand mei 1915 mengen zich een aantal Nederlandse schrijvers en critici in (literaire) tijdschriften in het debat omtrent Streuvels’ oorlogsdagboek. Zo schrijft Carel Scharten een positieve beschouwing over de dan verschenen vier afleveringen van het dagboek in *De Gids*. Hij memoreert dat Streuvels naar eigen zeggen nauwkeurig als een middeleeuwse kroniekschrijver de feiten heeft willen optekenen die hij in zijn omgeving zag gebeuren. (Scharten, 1915, p. 155) In ‘dit oergezonde boek van eenvoudig natuurgevoel en nuchtere beschouwing’ (p.154) ervaart Streuvels ‘den oorlog als een machtigen zuiveraar’ (p. 159). Streuvels ziet de Duitser als de overweldiger en waarschuwt de flaminganten niets te verwachten van een Duitse overheersing, maar voor de individuele Duitse soldaten, die het ook niet kunnen helpen dat ze daar voorbijrijden op weg naar hun dood, voelt Streuvels compassie, ‘en deze schoone eigenschap gaf ongetwijfeld aanleiding tot het praatje van Streuvels’ duitschgezindheid’. (p. 152)

Albert Verwey van zijn kant bespreekt het dagboek in zijn tijdschrift *De Beweging*. Hij beklemtoont Streuvels’ nieuwsgierigheid, zijn kalmte als waarnemer, zijn scepticisme tegenover leger, overheden, bevolking en ‘heldenmoed’. Streuvels is een schrijver die ‘onder alle omstandigheden niet aflat zichzelf in talloze kleine trekjes en grootere verhalen uitbeelden.’ Over de passage van de inkwartiering spreekt Verwey zich heel genuanceerd uit:

Het gevoel in dit stukje is zoo menschelijk en de uitbeelding zoo oprecht en voortreffelijk, dat men zich geweld zou moeten aandoen om

---

¹³ Cf. supra voor Streuvels’ commentaar op de herderlijke brief van paus Benedictus XV.

te wenschen dat het anders was, en toch wekt het ons nadenken dat, bij de inwoner van een verwoest en onderworpen België, een dergelijke onbevangenheid mogelijk is. (Verwey, 1915, p. 100-101)

Herman Robbers, die in maart 1915 reeds ten voordele van Streuvels had geschreven in *De Telegraaf*, neemt in mei 1915 in zijn tijdschrift *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* radicaal Streuvels' verdediging op zich. Hij beklemtoont dat de auteur op zijn dorp gebleven is om 'zooveel mogelijk van het groote gebeurende te zien, te hooren, te ondervinden, om het vervolgens te beschrijven.' (Robbers, 1915, p. 403) Maar ook is hij gebleven vanuit een plichtsgevoel te blijven waar velen van zijn burens en landgenoten ook niet weg kunnen. Smalend doet Robbers over de Belgen die veilig in Nederland zitten en van daaruit kritiek geven op Streuvels:

uit de pen moet het mij toch dat zij, die thans minachtend smalen op Streuvels, of zich hoog verontwaardigd houden over zijn gedrag, omdat hij vriendelijk is geweest tegen eenige vriendelijke Duitschers en zijn meening over het wanbeleid sommiger Belgische overheden onbewimpeld heeft geuit, dat deze meerendeels volkomen veilig in Nederland opgeborgen helden, zich wel eens wat dieper mochten indenken, wat dat eigenlijk beduidt: geen gevaren te ontvluchten als men dat zoo gemakkelijk zou kunnen doen, maar te blijven met hen die blijven moeten, (...). (Robbers, 1915, p. 404)

In juli 1915 heeft Streuvels publiekelijk gereageerd op de algemene commotie rond zijn dagboek, respectievelijk in *De Nieuwe Amsterdammer* van 3 juli en in *De Vlaamsche Post* van 6 en 7 juli. Onder de hoofding 'Mijn inzicht. Omdat ic Vlaming ben' schrijft Streuvels in *De Nieuwe Amsterdammer* een 'Brief' aan zijn vrienden in Nederland. Stukken eruit worden overgenomen in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 3 juli. En in *De Belgische Standaard* citeert volksvertegenwoordiger A. Van de Perre een aantal passages eruit in twee bijdragen respectievelijk onder de titel 'Een mooie daad van Styn Streuvels' (18-19 juli) en 'Een kranig woord van Stijn Streuvels'. (20 juli)

Streuvels onderscheidt drie soorten Vlamingen: zij die zwijgen, zij die niet zwijgen, maar Vlaanderen in het kader van de Belgische realiteit zien, en tenslotte een derde groep, de radicalen die een onafhankelijk Vlaanderen willen, los van België, maar zich volgens Streuvels nog nooit klaar en duidelijk uitgedrukt hebben. Voor de derde groep, de groep van de radicalen, heeft Streuvels een duidelijke boodschap:

Duitschgezinden kunnen het onder maatschappelijk en stoffelijk opzicht eene weldaad noemen en een geluk om in den schoot der Germaansche Natie opgenomen te worden, – maar mijne heilige overtuiging is, dat in dit geval en niettegenstaande alle mogelijke rechten en vrijheden, het onwederroepelijk met ons Vlaamsche zelfstandigheid uit en amen is!¹⁴

In twee afleveringen van *De Vlaamsche Post*, respectievelijk van 5 en 6 juli 1915, verdedigt Streuvels zich dan tegen de beschuldigingen over vrijschutters zoals geuit in Duitse bladen. Zijn artikel onder de titel ‘Vrijschutters?’ van 5 juli opent hij met de constatering:

Met de uitgave der vier eerste maanden van mijn oorlogsdagboek heb ik de ondervinding opgedaan dat er, in dees bewogen tijden, heel weinig lezers bezadigd genoeg zijn en koel van hoofde om:

1° te lezen ’t geen er geschreven staat,

2° ’t geschrevene op te nemen in den geest waarin het geschreven werd.

Streuvels zou er zich niets van aantrekken

ware ’t niet dat men mij dingen toeschrijft waaraan ik totaal vreemd ben, en mijn teksten gebruikt worden om beweringen te staven die regelrecht het omgekeerde moeten bewijzen van ’t geen ik ermede bedoeld heb!

De reacties op het dagboek vielen niet stil. In augustus 1915 schrijft André De Ridder in drie afleveringen van *De Vlaamsche Stem* uitvoerige ‘Kanttekeningen bij “In Oorlogstijd” van Stijn Streuvels’. In zijn derde bijdrage van 12 augustus gelooft De Ridder dat bij Streuvels van pro-Duitsgezindheid of anti-Belgische gevoelens geen sprake is, maar ‘de wrangheid’ van het dagboek

ligt in zijn on-vaderlandschen toon, in zijn procédé juist van “objectieve” aanschouwing van een tijd en van toestanden die niet objectief kunnen of mogen beschreven worden, in zijn harteloos waarnemen van grandioos-afschuwelijk leed, (...).

---

¹⁴ Geciteerd naar de *Nieuwe Rotterdamse Courant* en *De Belgische Standaard*. De tekst luidt in het handschrift (AMVC-Letterenhuis, S 935 H3): ‘Duitschgezinden kunnen het onder maatschappelijk en stoffelijk opzicht eene weldaad noemen en een geluk om in den schoot der groote Germaansche familie opgenomen te worden, – maar mijn heilige overtuiging is ’t, dat het dan met ons Vlaamsche zelfstandigheid op korten tijd en voorgoed gedaan is!’

Een andere Vlaamse schrijver-criticus die net als André De Ridder vanuit het veilige Nederland meent Streuvels de les te moeten spellen is Karel van den Oever. Deze gewezen redactiesecretaris van het literaire tijdschrift *Vlaamsche Arbeid* weet na lectuur van de oktober- en novemberaflevering van Streuvels' dagboek in *De Tijd* van 4 september 1915 niet 'hoe Stijn te verontschuldigen':

Naar welke verklaring men echter ook zoek voor Streuvels' wisselvallig-ethischen stand in die oorlogsboeken, er is geen Vlaming, die het gemis aan groot-zedelijk karakter in Streuvels' kronijken niet betreuren zal. Frank Lateur heeft zich zelve in kwaad postuur gesteld (...).

De twee decemberafleveringen van Streuvels' dagboek verschijnen zoals gezegd pas in februari 1916.

Dat Streuvels beter gewacht had met publicatie van zijn dagboek, horen we o.m. bij Frans van Cauwelaert, die in *Vrij België* van 18 februari 1916 zijn bevindingen neerschrijft bij de lectuur van het eerste deel van de decemberaflevering. Streuvels had volgens hem zijn oorlogsdagboek wel niet ongeschreven moeten laten, maar hij had 'in geen geval zijn handschrift aan den drukker mogen leveren.' Van Cauwelaert verwijst naar Streuvels' eigen woorden dat hij eerst in Holland een betere kijk op de gebeurtenissen in eigen land en streek heeft gekregen en waarin hij toegeeft:

Van 't geen ik vroeger geschreven heb zal ik veel hoeven uit te schrappen, want nu moet ik bestatigen veelal gehandeld te hebben als een blinde in de beweging, als een doove in 't gerucht – 't zijn mijmeringen van iemand die onder den grond heeft geleefd en als zulkdanig zijn ze dan ook maar als rariteit te beschouwen, (...). (7 dec.)

Als Streuvels niet zo overhaast tewerk was gegaan, aldus Van Cauwelaert, zou hij achteraf 'met eigen hand eenige bladzijden als getuigen van voorbijgaande gevoelsafdwalingen hebben verscheurd'. 'De literatuur zou er niets bij hebben verloren. De naam van Streuvels evenmin.'

Streuvels heeft vanaf 1 januari 1915 verder zijn dagboek bijgehouden, maar omwille van de herrie die de vorige maandafleveringen hadden veroorzaakt, werd het niet verder uitgegeven. Schepens wijst op het bestaan van een voor publicatie gereedgemaakt deel voor januari 1915 en verwijst naar een brief van 18 september 1916 van uitgever Veen aan Streuvels, waaruit blijkt dat deze aflevering op een bepaald moment zoek geraakt is en nu weer boven water is gekomen. In overleg met Aleida Nijland heeft Veen besloten het dagboek niet verder uit te geven.

Schepens was ervan overtuigd dat er ook een februaristuk van het dagboek moest bestaan en dat Streuvels verder aantekeningen moest gemaakt hebben, getuige o.m. stukken over zijn fietstochten van mei en augustus 1915 zoals gepubliceerd in *Onze fiets in oorlogstijd*. Die moeten – aldus Schepens – berusten op dagboeknotities. Behoudens deze fragmenten vermoedt Schepens echter dat Streuvels in de periode maart-juli 1915 weinig zin zal gehad hebben zijn dagboek voort te zetten, gezien de storm die was uitgebroken. (Schepens, 1979, p. 5-8)

Ondertussen is het handschrift van februari-augustus 1915 boven water gekomen in het Streuvelsarchief in het Letterenhuis.¹⁵ Het is, net als het januari-gedeelte, een getypte tekst van 111 pagina's lopend van 1 februari tot 21 augustus, waar de tekst afbreekt middenin het verslag over de augustusreis met de fiets. Blijkbaar was, gezien de definitieve status van de getypte aantekeningen, het februari-augustusgedeelte aanvankelijk eveneens voor publicatie bestemd.

In deze aantekeningen vinden we o.m. Streuvels' verslag over het bezoek op 5 februari 1915 van Willem de Vreese, Leo Picard en Dr. Wirth. Streuvels zegt er toe literaire medewerking te verlenen aan het nieuwe weekblad *De Vlaamsche Post*, en hij verneemt er dat hij een paspoort voor Holland kan krijgen:

Er wordt om mijn medewerking verzocht, die van zuiver literairen aard zijn zou, – eene novelle of feuilleton... Terloops kwam het tot spraak dat ik hier alleen zat, vrouw en kinderen in Holland waren, en ik geen kans zag ze terug te gaan halen... Waarop de derde onbekende heer (die achteraf bleek te zijn Dr. Wirth) mij verzekerde een paspoort te kunnen bezorgen om over Gent naar Holland te gaan!

Verderop in het dagboek doet Streuvels dan ook verslag over de reis (in februari) waarbij hij vrouw en kinderen terughaal uit Amsterdam:

Ik heb er veertien dagen gebleven en er de proeven nagezien van mijn oorlogsdagboek dat de uitgever dadelijk wilde publiceren, met voorbehoud dat het boek niet in België komen mocht en enkel in Holland zou verkocht worden.

---

¹⁵ AMVC-Letterenhuis, S 935 H2.

Het dagboekgedeelte februari-augustus 1915 omvat ook drie beschrijvingen van fietstochten: Streuvels rijdt alleen van 13 tot 16 april naar Brugge, en van 19 tot 22 april naar Antwerpen; van 16 tot [23] augustus rijdt hij in het gezelschap van Jozef de Coene en Modest Huys naar o.m. Leuven en Antwerpen. Verder zijn er de gewone beschrijvingen over het leven op de gemeente, over de vele verordeningen voorgelezen op de kerksteen, het gedonder van het kanon, er zijn beschouwingen over ‘vaderlandsliefde’ en haat tegenover de vijand, over de Italiaanse inmenging in de oorlog, etc.

Voor de periode vanaf september 1915 tot het eind van de oorlog beschikken we over kladblaadjes met aantekeningen die niet meer voor publicatie zijn klaargemaakt.¹⁶ De polemieken rond het oorlogsdagboek is dan ook geleidelijk stilgevallen. Streuvels houdt zich verder tijdens de oorlog vooral bezig met het verzamelen van documentatie voor zijn boek over Geneveva van Brabant dat in 1919-1920 in twee delen verschijnt.

Ten slotte. Een late opflakkering van kritiek op Streuvels’ standpunten in zijn oorlogsdagboek vindt plaats in 1925 wanneer de auteur op 23 juli van dat jaar bevorderd wordt tot officier in de Leopoldsorde. Kritiek die door minister Camille Huysmans de kop wordt ingedrukt.

Literatuurlijst

- Belpaire, M.** (1915). ‘Het Stijn Streuvels-incident.’ *De Belgische Standaard*, 16-17 april. De Panne.
- De Ridder, A.** (1915). ‘Kanttekeningen bij “In Oorlogstijd” van Stijn Streuvels.’ *De Vlaamsche Stem*, 7, 10 en 12 augustus. Amsterdam.
- De Smedt, M.** (2014). ‘De receptie van Streuvels’ dagboek *In oorlogstijd*.’ ‘Gedurig op den uitkijk.’ Stijn Streuvels en De Groote Oorlog. Jaarboek 20 (2014) van het Stijn Streuvels-genootschap. Onder red. v. M. De Smedt: 157–207
- F. S.** (1915). ‘Stijn Streuvels Kriegstagebuch.’ *Frankfurter Zeitung*, 21 maart. Frankfurt am Main.
- Gevers, M.** (1915). ‘Une trahison.’ *l’Echo Belge*, 25 maart. Amsterdam.
- Hendrichs, F.** (1915). ‘In Oorlogstijd. Stijn Streuvels. Augustus en september 1914.’ *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 29 april. ’s-Hertogenbosch.
- Monet, A.** (1915). ‘Stijn Streuvels als patriot.’ *De Telegraaf*, 16 maart. Amsterdam.
- R[obbers], H.** (1915). ‘Stijn Streuvels, In Oorlogstijd, Augustus, September, October en November 1914, Amsterdam, L.J. Veen.’ *Elsevier’s Geïllustreerd Maandschrift*, 25 (januari-juni 1915): 403-407.

---

¹⁶ Luc Schepens heeft ze in 1979 uitgegeven in zijn editie van Streuvels’ oorlogsdagboek.

- Scharten, C.** (1915). 'Overzicht der Nederlandsche letteren XXXI. In oorlogstijd.' *De Gids*, 79: 150-162.
- Schepens, L.** (ed.) (1979). *Stijn Streuvels. In oorlogstijd. Het volledige dagboek van de Eerste Wereldoorlog*. Brugge: Orion; Nijmegen: Gottmer.
- Streuvels, S.** (1915). 'De Vliegende Maandag. Uit het Oorlogsdagboek van Stijn Streuvels.' *De Vlaamsche Stem*, 21 februari. Amsterdam.
- Streuvels, S.** (1915). 'In Oorlogstijd. Uit het dagboek van Stijn Streuvels.' *De Vlaamsche Post*, 21-27 februari. Gent.
- Streuvels, S.** (1915). 'Panik in Flandern.' *Vossische Zeitung*, 26 februari. Berlijn.
- Streuvels, S.** (1915). 'Einquartierung.' *Vossische Zeitung*, 18 maart. Berlijn.
- Streuvels, S.** (1915). [„Omdat ic Vlaminck ben“] *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 3 juli (avondblad). Rotterdam.
- Streuvels, S.** (1915). 'Vrijeschutters?' *De Vlaamsche Post*, 5-6 juli. Gent.
- Streuvels, S.** (1915-1916). *In Oorlogstijd. Uit het dagboek van Stijn Streuvels. [Augustus 1914-december 1914]*. Amsterdam: L. J. Veen.
- Van Cauwelaert, F.** (1916). 'Stijn Streuvels' "In Oorlogstijd". *Vrij België*, 18 februari. Den Haag.
- Van den Oever, K.** (1915). 'Stijn Streuvels in diverse pluimagerie.' *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 4 september. 's-Hertogenbosch.
- Van de Perre, A.** (1915). 'De toestand in Vlaanderen. Een mooie daad van Stijn Streuvels.' *De Belgische Standaard*, 18-19 juli. De Panne.
- Van de Perre, A.** (1915). 'Een kranig woord van Stijn Streuvels.' *De Belgische Standaard*, 20 juli. De Panne.
- Verwey, A.** (1915). 'In een tijd als deze. VI.' *De Beweging*, 11 (mei 1915): 99-101.
- 'Voor Stijn Streuvels' (1915). *De Vlaamsche Post*, 11 april. Gent.